

HOLOCAUST BIBLIOTHEEK

Jacques Noach

Het ongeloof

*Sally Noach hielp honderden Joodse en
niet-Joodse Nederlanders vluchten*

Het ongeloof

Jacques Noach

Het ongelooft

Sally Noach hielp honderden Joodse en niet-Joodse
Nederlanders vluchten

Wie één leven redt, redt een hele wereld.

Talmoed

Voor: Daniel, Nathalie, Elliott, Yves, Nathalie, Stéphanie en Elijah

‘Ik hoop dat het handelen van jullie opa Sally een leidraad zal zijn
voor het handelen en denken in jullie leven’

Coverfoto: Sally Noach in Londen

© 2022 Uitgeverij Verbum en Jacques Noach

Redactie: Marijke en Frits Barend

ISBN 9789493028555

Ook verkrijgbaar als e-book:

ISBN 9789493028548

Meer informatie: verbum.nl en sallynoach.com

INHOUDSOPGAVE

Deel I
Het ongeloof
Jacques Noach

Woord vooraf Katja Happe	9
Inleiding	11
I. Zurphen	19
II. Brussel	25
III. Parijs	29
IV. Lyon	35
V. Lissabon	57
VI. Londen	67
VII. Onwelwillende verklaringen van een uitgewekene .	79
VIII. Ondertussen in Londen	109
IX. Amsterdam	121
X. Erkenning: Media en onderscheiding	129
Nawoord	145
Dankwoord	147
Lijst Engelandvaarders	151
Lijst vluchtelingen	155
Stamboom	158
Mededeelingen 25 september 1942	161
Rapport voor koningin Wilhelmina	167
Afkortingen	183
Literatuurlijst	185

Deel II
Het moest gedaan worden
Sally Noach

Notitie van de uitgever.	195
Woord vooraf Jacob Soetendorp.	197
I. Jeugdjaren.	199
II. Zuidwaarts.	209
III. Oorlog.	219
IV. Hulpacties.	231
V. Doorzetten.	261
VI. Naar Engeland.	279
VII. Londen.	293
VIII. Bevrijding.	313
IX. Finale.	329
Epiloog.	345
Verantwoording.	347
Personenregister.	349

DEEL I

HET ONGELOOF

Jacques Noach

WOORD VOORAF

Eigenlijk weten we inmiddels toch al alles over de Tweede Wereldoorlog, de bezettingstijd, de Jodenvervolging en de Holocaust? Er zijn boeken over – van wetenschappelijke studies tot ooggetuigenverslagen en herinneringsliteratuur –, films, televisieseries, documentaires, lesmaterialen voor het onderwijs, exposities in gedenkplaatsen en musea en nog veel meer.

Niettemin verschijnen steeds weer nieuwe publicaties over de oorlog. Hebben we dan behoefte aan nog meer informatie over een onderwerp waarover eigenlijk alles is gezegd? Het voorliggende boek levert het overtuigende antwoord: ja, dat is zeker het geval! Want er zijn altijd nog nieuwe verhalen te vertellen en nieuwe kanten te belichten. Er zijn zoveel individuele verhalen, die elk op hun eigen manier uniek zijn. Ze brengen aspecten van de oorlogsgeschiedenis aan het licht die nog steeds onbekend of onvoldoende onderzocht zijn en daarmee voor de lezer een verrijking vormen. Deze verhalen en vertellingen houden de herinnering aan de bezettingstijd levendig en dragen bij aan het bewaken van een immens belangrijk blijvende herinneringscultuur. Ze attenderen ons erop dat wat gebeurd is niet alleen niet vergeten mag worden, maar ons ook veel heeft te zeggen over hoe we nu moeten samenleven.

Het uitvoerig gedocumenteerde levensbericht dat Jacques Noach over zijn vader Sally Noach samenstelde, is een boek dat je op veel manieren kunt lezen. Het vertelt het onwaarschijnlijke verhaal van Sally Noach, zijn vlucht voor de nazi's, zijn hulp aan vervolgte Joden, zijn aankomst in Engeland en zijn terugkeer naar Nederland. Tegelijk beschrijft Jacques Noach de veelsoortige contacten van zijn vader met andere Engelandvaarders, de Nederlandse overheid, speciaal het Ministerie van Buitenlandse Zaken en de diplomatieke dienst, en met leden van het koningshuis. Hij doet dit steeds vanuit

het gezichtspunt van zijn vader. De verwijzingen naar de achterliggende documenten maken het daarbij mogelijk dat de lezer zelf dieper graaft en zijn eigen mening vormt.

Ook voor lezers die vertrouwd zijn met de thematiek zal veel in dit levensbericht nieuw en onbekend zijn. Het persoonsregister en de bijgevoegde documenten voorkomen dat de lezer bij het veelvoud aan opgevoerde personen en hun onderlinge verwickelingen de rode draad uit het oog verliest. Ingevlochten verwijzingen naar welbekende onderwerpen als het ‘Englandspiel’ van de Duitse en Britse geheime diensten inspireren de lezer om zelf verder op onderzoek te gaan.

Jacques Noach heeft hiermee een veelzijdig en buitengewoon spannend boek geschreven, dat een tot dusver minder bekend aspect van de bezettingstijd voor het voetlicht brengt en naast het levensverhaal van Sally Noach stimulerende aanknopingspunten biedt voor vervolgonderzoek. Ik hoop dat veel lezers zich hierdoor aangesproken voelen.

Katja Happe
Berlijn, januari 2022

INLEIDING

De rol van koningin Wilhelmina in de Tweede Wereldoorlog staat de laatste jaren bij velen ter discussie, maar niet bij de in 1909 geboren Joodse vluchteling Sally Noach. Waar de ervaringen van mijn in 1942 naar Londen gevluchte vader met veel gekozen en benoemde gezagsdragers in de oorlogsjaren uiterst negatief zijn, had de ouderwetse handelsreiziger in één autoriteit een grenzeloos vertrouwen, in koningin Wilhelmina. Ik ben geen historicus, geen wetenschapper, maar ben toch zo vrij het beeld van de koningin in oorlogstijd enigszins bij te stellen aan de hand van de ervaringen van mijn vader Sally Noach. Ik ken de discussies over de rol van de koningin, ook ik heb in december 2020 de televisiedocumentaire *De Joden en de Oranjes* gezien waarin de rol van Wilhelmina tijdens de oorlog zeer kritisch wordt belicht. Los van de vraag of zij kort na de inval van de Duitsers op 10 mei 1940 en voor de capitulatie op 15 mei via IJmuiden het land halsoverkop had moeten verlaten, wordt haar verweten dat ze in haar wekelijkse radiopraatjes via Radio Oranje vanuit Londen te weinig aandacht heeft gevraagd voor de anti-Joodse maatregelen.

Nanda van der Zee schrijft in haar boek *Om erger te voorkomen*¹ dat haar vlucht verdragende gevolgen heeft gehad, ‘consequenties die met name haar Joodse onderdanen noodlottig zijn geworden’. In zijn in 2007 verschenen boek *Het recht om te waarschuwen: Over de Radio Oranje-toespraken van koningin Wilhelmina*² wijst communicatiewetenschapper Jord Schaap op de slechts drie verwijzingen in de radiopraatjes van de koningin naar het lot van de Joden. Op

1 *Om erger te voorkomen*, Nanda van der Zee, 1997 Meulenhoff, p. 146.

2 *Het recht om te waarschuwen*, Jord Schaap, 2007 Anthos, Amsterdam.

28 november 1941 zegt zij: ‘Met zorg en verontwaardiging vernam ik (...) hoe zij geheel willekeurig de uwen medevoeren in gevangenschap en concentratiekampen.’ Pas een klein jaar later, op 17 oktober 1942, als al lang wekelijks treinen met duizenden Joden van Westerbork naar het vernietigingskamp Auschwitz rijden, wijdt de koningin weer aandacht aan het lot van de Joden: ‘Ik deel van harte in uw verontwaardiging en smart over het lot onzer Joodsche landgenooten; en met mijn geheele volk voel ik de onmenselijke behandeling, ja, het stelselmatig uitroeien van deze landgenooten, die eeuwig met ons samen woonden in ons gezegend vaderland, als ons persoonlijk aangedaan.’ De laatste keer dat zij aandacht vraagt voor het lot van haar Joodse landgenoten is op 31 december 1943: ‘Steeds zenuwslooper is de overheersing van den nietsontzienden vijand voor u geworden; steeds gruwelijker zijn methoden, waaraan velen uwer, en in het bijzonder onze Joodsche landgenooten, wier vernietiging helaas bijna een feit is geworden, ten offer zijn gevallen.’

Het is de koningin zeer kwalijk genomen dat zij na 1943 niet vaker en meer aandacht heeft gevraagd voor het lot van de Joden en de bevolking niet heeft opgeroepen Joden te helpen via bijvoorbeeld onderduik.

En juist die koningin ontvangt mijn vader begin 1943 niet alleen voor een persoonlijk onderhoud in haar residentie in Londen om hem aan te horen over zijn ervaringen met Nederlandse gezagsdragers tijdens zijn jaren in Frankrijk, zij vormt tevens een willig oor voor de handelsreiziger die aan veel voldoet, maar niet aan het beeld van een onderdanige jaknikker. Als zij mijn vader naar zijn oorlogservaringen vraagt, krijgt zij niet zoals bij de meeste van haar onderdanen een politiek correct antwoord, maar antwoordt hij: ‘Majesteit, zal ik u eerst een leuke witz vertellen?’ Zij reageert niet verontwaardigd, sterker, het ijs is gebroken. Zij vertrouwt hem en hij vertrouwt haar meer dan de vele jaknikkers en baantjesjagers in haar omgeving in Londen. Zo’n 55 jaar later veronderstelde de tijdens de Tweede Wereldoorlog in Londen verblijvende Joodse

publiciste Henriëtte Boas tegenover onderzoeker Sierk Plantinga: ‘Koningin Wilhelmina mocht hem zeer omdat hij zo’n uitgesproken Joods uiterlijk had.’³

Helaas moet ik jaren na de oorlog concluderen dat mijn vader vooral last heeft gehad van de sympathie die de koningin koesterde voor de atypische tapijtverkoper. Hij heeft tijdens zijn verblijf in Lyon in de oorlog honderden Joodse en niet-Joodse Nederlanders gered van een bijna zekere dood en juist zijn onorthodoxe manier van handelen dwong de koningin tot meer dan een glimlach. Je zou verwachten dat hij daarvoor dan ook zou zijn geëerd. Het tegendeel is waar, zo ontdekte ik. Ik vraag me af of de contacten tussen de koningin en de Joodse handelsreiziger zonder enige opleiding hebben geleid tot een bijna totale minachting van zijn daden door diverse burgerlijke gezagsdragers, tijdens en na de oorlog. De wijze waarop hij na 1945 ambtelijk is behandeld, vormt een van de drijfveren tot deze sterk bewerkte en met nieuwe documenten aangevulde heruitgave van zijn in 1971 verschenen boek *Het moest gedaan worden*.⁴

Daarin heeft mijn vader Sally Noach zijn levensverhaal laten optekenen. De nadruk ligt op zijn werkzaamheden en belevenissen in Lyon gedurende de periode september 1940 – september 1942 en, in de nasleep daarvan, zijn leven en werk in Londen van 1943 tot en met 1945. De titel *Het moest gedaan worden* vormde zijn levensmotto, ‘Ieder mens heeft de plicht bij te dragen aan het welzijn van zijn medemens’, zoals hij het op de laatste bladzijden van zijn boek formuleert.

Met *Het moest gedaan worden* als leidraad en mijn kennis van het archief⁵ dat mijn vader aan mijn zorgen heeft toevertrouwd en de additionele informatie die ik sinds zijn overlijden in 1980 heb

3 Telefoongesprek 7 april 1997.

4 *Het moest gedaan worden*, opgetekend door M.G. Haringman, 1971 Semper Agendo, Apeldoorn.

5 Het archief van mijn vader heb ik in september 2013 aan het NIOD geschonken. Het bestaat uit 14 archiefstukken, waarvan 5 gedigitaliseerd, en in totaal 137 bestanden. Het heeft als toegangscode 506, kent 10 inventarisnummers. Het archief is volledig openbaar (niod.nl).

opgebouwd, heeft mijn zuster Irene een documentaire over mijn vader laten maken: *Forgotten Soldier*.⁶

Wat mij bij het zien van de film direct verbaasde, waren de opzingszinnen van François Jacquet, kleinzoon van Maurice Jacquet met wie mijn vader in Lyon heeft samengewerkt om vluchtelingen te helpen, en van Sierk Plantinga, van 1973 tot 2013 als archivaris werkzaam bij het Nationaal Archief in Den Haag met als aandachtspunt de Nederlandse vluchtelingen gedurende de Tweede Wereldoorlog in Frankrijk.⁷

Die verbazing betrof de uitspraak van François Jacquet die zegt: ‘Sommigen zeggen dat Sally Noach minder gedaan heeft dan dat hij claimt’, een stelling die ik nadien in een brief van de voorzitter van het London Committee van het Nederlandse Rode Kruis teruglees. Ook vond ik het opmerkelijk dat Sierk Plantinga, die ik overigens hoog acht, betoogt ‘*I still want to have real prove that it happened*’ [‘Ik wil nog steeds het echte bewijs zien dat dit zo gebeurd is’].

Ik heb mij daar niet als enige over verwonderd, ook onder de vele aanwezigen bij de première van de film in Amsterdam in september 2018 ontstond reuring. Een groot aantal kon daar aanwezig zijn omdat mijn vader henzelf dan wel hun familie in Lyon en omgeving uit handen van de Duitsers en hun trawanten heeft gered. Toen goede vrienden er bij mij op aandrongen om het verhaal van mijn vader aan het papier toe te vertrouwen, leek mij het ontrafelen van het ongeloof een goede doelstelling. Tijdens mijn onderzoek kwam ik erachter dat mijn vader groot onrecht is aangedaan. Daarom heb ik besloten dit boek te schrijven. Dit boek bevat slechts mijn eigen waarnemingen, mijn eigen perceptie van de werkelijkheid, maar wel zoveel mogelijk gebaseerd op verifieerbare en objectieve bronnen.

6 *Forgotten Soldier*, 2018, director Lucile Smith. Zie voor een korte trailer van de film en informatie over het productieteam et cetera, forgottensoldier.co.uk. In het geval van Frans- of Engelstalige citaten werden deze door mij vertaald.

7 François Jacquet en Sierk Plantinga, *Forgotten Soldier*, in de eerste minuten van de film.

Al op jonge leeftijd was mij het een en ander bekend over de belevenissen van mijn vader tijdens de Tweede Wereldoorlog. Wij hadden thuis alle verslagen van de Parlementaire Enquêtecommissie.⁸ Ik weet dat mijn vader niet aan de verhoren van die commissie heeft deelgenomen. ‘Was toch zinloos geweest,’ verkondigde hij met enige regelmaat. Waarom? Dat ontging mij toen nog.

Klare taal spreekt al wel het hoofdstuk dat Herman de Man in zijn postuum in 1948 uitgegeven boek *Wonderlijke Ontmoetingen*⁹ aan mijn vader wijdt. Herman de Man, geboren als Salomon Herman (Sal) Hamburger, was een Nederlands schrijver van voornamelijk literaire streekromans. In België gebruikte hij voor het eerst Herman de Man als pseudoniem. Het boek stond prominent in onze ouderlijke boekenkast en ik las die bladzijden regelmatig en met trots. Vaak ook bladerde ik door het grote album met foto’s genomen in Londen in de periode 1943-1945, waaronder cryptische omschrijvingen als Florys House, Hyde Park.

Het verleden van mijn vader begon pas echt voor mij te leven toen ik *Ondergang*¹⁰ van Jacques Presser had gelezen en de televisieserie *De Bezetting*¹¹ van Loe de Jong had gezien die tussen 1960 en 1965 is uitgezonden. De eerste helft van deel 9 van *Het Koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog*¹² van dezelfde De Jong waarin uitvoerig stilgestaan wordt bij het wel en wee van de Nederlandse kolonie in Londen, completeerde mijn beeld over het werk van mijn vader.

8 Enquêtecommissie Regeringsbeleid 1940-1945. Deze parlementaire enquête richtte zich op het regeringsbeleid van de kabinetten-De Geer/Gerbrandy en -Schermerhorn sedert de Duitse inval in Nederland op 10 mei 1940 en de oorlog met Japan tot aan de opening van de zitting van de voorlopige Staten-Generaal op 20 november 1945, alsmede op voorafgaand beleid voor zover dit onmiddellijk verband hield met de gebeurtenissen in de vorenbedoelde tijdvakken. https://www.parlement.com/id/vh8lnhrpmxw8/parlementaire_enquete_regeringsbeleid.

9 *Wonderlijke ontmoetingen*, Herman de Man, 1948, G.F. Callenbach N.V., Nijkerk.

10 *Ondergang*, J. Presser, 1965, 's-Gravenhage, Staatsuitgeverij/Martinus Nijhoff.

11 *De Bezetting*, NTS televisieserie 1960-1965, samengesteld en gepresenteerd door Loe de Jong.

12 *Het Koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog*, Loe de Jong, 1969-1994, 's-Gravenhage, Staatsuitgeverij.

In de eerste zes hoofdstukken van dit boek volg ik het verhaal zoals mijn vader dat in 1971 door Max Haringman heeft laten optekenen, met hier en daar een verbetering van een naam of datum en aangevuld met enkele van de zeer vele getuigenissen die in de loop van de tijd over hem zijn verschenen.

In hoofdstuk VII 'Onwelwillende verklaringen van een uitgewekene', probeer ik een verklaring te vinden voor de ronduit negatieve berichten die destijds door de Nederlandse gezagsdragers in Frankrijk en Portugal over mijn vaders activiteiten in Lyon werden verteld en geschreven. Hij wordt afgeschilderd als een leugenaar, een notoire zwarthandelaar, een charlatan... Waarom? Is het omdat hij de incompetentie, de onwil, het onbegrip en de onmacht van de ambtenaren van de Buitenlandse Dienst aan de kaak stelt? In dit verband valt nog te vermelden dat mijn vader in zijn boek aan een aantal personen met wie hij in die oorlogsjaren te maken kreeg, een 'eresaluut' brengt en laten dat nu juist diegenen zijn die eveneens overhoopliggen met diezelfde gevestigde orde.

In hoofdstuk VIII 'Ondertussen in Londen' pak ik het verhaal van mijn vader deels weer op, ik kom dan immers zelf 'tot leven'. In hoofdstuk IX 'Amsterdam' kan ik uit eigen herinnering putten, ik probeer mij daarin zo neutraal mogelijk op te stellen.

Hoofdstuk X 'Erkenning: Media en Onderscheiding' beschrijft het proces dat zich vanaf 1964 heeft afgespeeld nadat mijn vader nadrukkelijker naar buiten is getreden als de man die in de donkere jaren 1940-1945 deed *wat gedaan moest worden*.

Jacques Noach

Het ongeloof

Sally Noach hielp honderden Joodse en niet-Joodse Nederlanders vluchten

Geliefd bij het Koninklijk Huis, verguisd door de ambtenaren van Buitenlandse Zaken.

Sally Noach redde in de Tweede Wereldoorlog honderden vluchtelingen het leven maar erkenning hiervoor van regeringszijde kwam er nooit. Hij bleef op zijn vlucht naar Engeland 'hangen' op het Nederlandse consulaat in Lyon als tolk-vertaler. Daar heeft Sally honderden Nederlandse (Joodse en niet-Joodse) vluchtelingen geholpen te vluchten naar Zwitserland en Spanje om zich vervolgens in Engeland bij de geallieerde strijdkrachten aan te sluiten. Hij moest hierbij, door gebrek aan middelen en menskracht, uiterst creatief te werk gaan. En dat was tegen het zere been van de diplomaten van Buitenlandse Zaken. Zij vonden dat de 'onbeschaafde' gelegenheidsdiplomaat zich meer aan de (Duitse en Vichy-Franse) regels moest houden. De verarmde en vaak antisemitische adellijke top van het *corps diplomatique* en de ongeschoolde tapijt- en stoffenverkoper Sally Noach spraken niet dezelfde taal.

Zoon Jacques Noach (Londen, 1946) deed uitgebreid archiefonderzoek naar het 'dossier Sally Noach' en kwam tot ontluisterende onthullingen over de hulp die 'Londen' bood aan Nederlandse vluchtelingen. Als het aan de ambtenaren had gelegen was iedereen vanuit Frankrijk direct teruggestuurd naar het bezette Nederland. Ook was er onmiskenbaar sprake van beschavings-antisemitisme. Ambtelijk werd Sally gekarakteriseerd als 'geen beschaafd/welopgevoed mensch'. Consul-generaal der Nederlanden in Frankrijk, Ate Sevenster, formuleerde het helder: 'Joodse vluchtelingen waren "de minste lui".'

In 1969 kreeg Sally Noach van koningin Juliana en prins Bernhard het Erekrus van de Huisorde van Oranje. Van regeringswege kreeg hij slechts minachting. In 1971 publiceerde hij zijn oorlogsherinneringen met als titel *Het moest gedaan worden*. Dit boek is integraal opgenomen.

9 789493 028555

